

Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τὸ Πορφυριανὸ Εὐχολόγιο

ΠΡΩΤ. ΠΑΥΛΟΥ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ*

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παρουσιάζουμε τὴν θεία Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τὸ χειρόγραφο βυζαντινὸ εὐχολόγιο τοῦ ἑλληνικοῦ κώδικα ὑπ' ἀριθμ. 226 τῆς Δημοτικῆς (ἢ Κρατικῆς) βιβλιοθήκης τῆς Πετροπόλεως¹.

* Ὁ π. Παῦλος Κουμαριανὸς εἶναι Διδάκτωρ Θεολογίας μὲ εἰδίκευση στὴν Ἱστορία καὶ Θεολογία τῆς Λατρείας.

Συντμήσεις τῶν βιβλιογραφικῶν ἀναφορῶν στὶς ὑποσημειώσεις τοῦ παρόντος ἄρθρου γιὰ ἔργα στὰ ὁποῖα παραπέμπουμε περισσότερες ἀπὸ μία φορὰ:

ALMAZOF, *Istorija* = A. Almazof, *Istorija cinoposljedovanij krescenija i muropomazanja*, Kazan, 1884.

ARRANZ, "Les Sacrements"[1] = M. Arranz, "Les Sacrements de l'ancien Euchologe constantinopolitain [1]", OCP 48 (1982), σ. 284-335.

CANART, *Lezioni* = Msg. P. Canart, *Lezioni di Paleografia e di codicologia greca*, Roma (χωρὶς ἡμερομηνία).
DOP = Dumbarton Oaks Papers.

EL = Ephemerides Liturgicae.

JACOB, "Porphyre" = A. Jacob, "L' Euchologe de Porphyre Uspenski, cod. Leningr. gr. 226 (X siècle)", *Le Muséon* 78(1965), σ. 173-214.

ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία* = E. Μιονι, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Παλαιογραφία*, (Μετάφραση Ν. Μ. Παναγιωτάκη)², Ἀθήνα 1979.

OCP = Orientalia Cristiana Periodica.

ORLOV, *Liturgija* = M. Orlov, *Liturgija svjatago Vasilija Velikago*, Saint-Petersburg, 1909.

PIO = Pontificium Institutum Orientale.

TAFT, *Great Entrance* = R. Taft, *The Great Entrance*, (Orientalia Cristiana Periodica 200), Roma 1978.

(Παρακαλῶ θερμὰ τοὺς συναδέλφους ἐρευνητὲς ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ παραπέμπουν στὸ ἄρθρο αὐτὸ νὰ μὴ παραλείψουν τὸ μικρὸ μου ὄνομα πρὸς ἀποφυγὴ συγχύσεως μὲ τὸ λειτουργιολόγο ἀδελφὸ μου π. Θεόδωρο Κουμαριανό, λέκτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).

¹ Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσει ὅτι στὶς ὑποσημειώσεις ἀποφεύγεται ἡ χρῆση τῶν «αὐτόθι» καὶ «ἐνθ' ἄνωτέρω» κ.λπ. – πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων. Ἔχω ὡς ἀρχὴ νὰ ἀποφεύγω αὐτὸν τὸν τρόπο παραπομπῆς σὲ προηγούμενες ὑποσημειώσεις, γιὰ νὰ διευκολύνω τὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολουθήσει τὴν συνέχεια τοῦ κειμένου χωρὶς νὰ ψάχνει πάνω-κάτω, ποῦ καὶ σὲ τί παραπέμπω.

1. "Rossiskaja National'naja Biblioteka", παλαιότερα γνωστὴ ὡς Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Πετροπόλεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστώτος ὡς Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λένινγκραντ. Βλ. RICHARD M., *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de Manuscrits Grecs*, Paris 1958², σ. 132-134.

Ὁ κώδικας Petropolitanus gr. 226 εἶναι στους λειτουργιολόγους γνωστός ὡς «Πορφυριανὸ Εὐχολόγιο», ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Πορφυρίου Οὐσπένσκου, ἐπιφανοῦς Ρώσου λειτουργιολόγου τοῦ 19ου αἰῶνα, σὸν ὁποῖο δώρησαν οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὄρους Σινᾶ τὸν κώδικα αὐτὸν κατὰ τὴν δευτέρη ἐπίσκεψή του ἐκεῖ τὸ 1850². Ὁ Οὐσπένσκου θεώρησε τόσο σημαντικὸ τὸν κώδικα αὐτόν, πού σὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο τὸν ἀναφέρει ὡς «συναῖτικο ζαφείρι»!³

Τὸ Πορφυριανὸ εὐχολόγιο κατ' ἀρχὴν ἀποθησαυρίστηκε στὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκου, μέχρι τὸ 1883, ὅταν ἡ Κρατικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Πετροπόλεως ἀγόρασε τὴν συλλογή του⁴, καὶ εἶναι σ' αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκη πού φυλάσσεται μέχρι σήμερα.

Πρόκειται γιὰ ἓνα εὐχολόγιο τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀσματικοῦ Τυπικοῦ πού συντάχθηκε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὶς λειτουργικὲς ἀνάγκες ἑνὸς πρεσβυτέρου⁵. Ὅσο γιὰ τὴν χρονολόγηση καὶ τὴν γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ κώδικα θὰ κάνομε λόγο ἐκτενέστερα πιὸ κάτω. Προεισαγωγικὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ κλίμα τῆς βυζαντινῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ συντάχθηκε κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὸν 9ο αἰῶνα, περιέχει ὅμως λειτουργικὰ στοιχεῖα παλαιότερα καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀρχαιότερου σωζόμενου χειρογράφου εὐχολογίου, τοῦ περίφημου κώδικα Barberinianus gr. 336⁶.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κώδικας, καὶ εἰδικὰ ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, δὲν σώζεται πλήρως, ἀφοῦ ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν κώδικα τὰ δύο πρῶτα τεύχη, ἐντούτοις προβαίνουμε στὴν παρούσα φιλολογικὴ ἔκδοση μὲ βάση τὸ δεδομένο ὅτι κάθε χειρόγραφο βυζαντινὸ εὐχολόγιο εἶναι ἐν μέρει ἢ ἐν πολλοῖς διαφορετικὸ ἀπὸ κάθε ἄλλο, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει τὸ κάθε χειρόγραφο εὐχολόγιο –εἰδικὰ ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα– νὰ ἐκδοθεῖ χωριστὰ μὲ τὴν μέθοδο τῆς φιλολογικῆς μεταγραφῆς, καὶ κατόπιν, μὲ βάση ὅλες τὶς ὑπάρχουσες χειρόγραφες μαρτυρίες, νὰ ἀκολουθήσῃ μιὰ προσπάθεια κριτικῆς ἔκδοσης ὁλοκλήρου

2. ARRANZ, “Les Sacrements”[1], σ. 300.

3. Γιὰ τὰ ταξίδια τοῦ ἀρχιμανδρίτη τότε καὶ μετέπειτα ἐπισκόπου Πορφυρίου Οὐσπένσκου σὸ Σινᾶ βλ. V. N. BÉNÉCHÉVITCH, *Les manuscrits grecs du mont Sinai et le monde savant de l'Europe depuis le XVII siècle jusq' à 1927*, Athènes 1937, σσ. 63-68.

4. Βλ. *The Codex Sinaiticus and the Manuscripts of Mt Sinai in the Collections of the National Library of Russia*, <<http://www.nlr.ru/eng/exib/CodexSinaiticus>>.

5. ARRANZ, “Les Sacrements”[1], σ. 300, 302.

6. ARRANZ, “Les Sacrements”[1], σ. 300.

του βυζαντινού Ευχολογίου, αν βέβαια φανεί από την έρευνα ότι κάτι τέτοιο είναι εφικτό, πράγμα, κατά την γνώμη μας, απίθανο⁷.

Έπι πλέον τὸ συγκεκριμένο κείμενο τῆς θ. Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου τοῦ Πορφυριανοῦ κώδικα δὲν ἔχει δεῖ ποτὲ μιὰ ἄρτια ἔκδοση. Ὅπως θα δοῦμε παρακάτω, οἱ διάφοροι λειτουργιολόγοι ἔχουν ἐκδόσει τμήματα μόνο τῆς Λειτουργίας αὐτῆς, ὁ δὲ Ὁρλώφ⁸, στὴν προσπάθειά του νὰ κάνει μιὰ κριτική ἔκδοση τῆς Λειτουργίας τοῦ Βασιλείου, ἔχει ἀναμίξει τὸ κείμενο αὐτὸ μὲ κείμενα ἀπὸ ἄλλες χειρόγραφες πηγές, καὶ ἐπίσης ὅπου χρησιμοποιεῖ τὸ κείμενο τοῦ Πορφυριανοῦ, ἔχει διαβάσει λάθος λέξεις καὶ γράμματα⁹.

Ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀξιοποίηση τοῦ κώδικα ἀπὸ τοὺς λειτουργιολόγους

Ὁ κώδικας αὐτός, χάρις στὴν ἀρχαιότητά του, εἶχε τραβήξει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ρώσων λειτουργιολόγων. Ὁ Μ. Ορλώφ, στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, στὴν φιλόδοξη προσπάθειά του νὰ πραγματοποιήσει μιὰ κριτική ἔκδοση τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου¹⁰, χρησιμοποίησε μαζί μὲ κείμενα ἄλλων χειρογράφων πηγῶν καὶ κείμενα αὐτοῦ τοῦ κώδικα. Στὸν ἴδιο τόμο δημοσίευσε ὁ Ὁρλώφ ἐπίσης τὶς Ἱερατικὲς Εὐχές τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου (χωρὶς τὶς Διατάξεις)¹¹, καὶ σχεδὸν ὅλες τὶς Ὀπισθάμβωνες Εὐχές¹². Ἐπίσης στὸν ἴδιο τόμο παρουσίασε καὶ μιὰ ὀλοκληρωμένη παλαιογραφικὴ περιγραφή τοῦ κώδικα, στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ καὶ μιὰ ἀκριβῆ χρονολόγηση τοῦ κώδικα¹³. Ὁ Ἀλμάζωφ δημοσίευσε ὅτι εἶχε σχέση μὲ τὸ Βάπτισμα¹⁴ καὶ τὶς Εὐχές μετανοί-

7. Ἡ γνώμη μας εἶναι ὅτι μιὰ ἐνιαία κριτικὴ ἔκδοση τοῦ βυζαντινοῦ Ευχολογίου εἶναι ἀνέφικτη. Ἡ μόνη δυνατότητα εἶναι νὰ ἐκδοθοῦν κριτικὰ διάφορες ἔκδοχές ἢ παραλλαγές τοῦ Ευχολογίου, πού θα ἀπηχοῦν τοπικὲς μόνον λειτουργικὲς παραδόσεις κάποιας συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου. Τὰ προβλήματα πού ἀποκλείουν μιὰ ἐνιαία κριτικὴ ἔκδοση ὀλοκλήρου τοῦ Ευχολογίου θα παρουσιάσουμε σὲ ἄλλο ὑπὸ προετοιμασία ἄρθρο μας.

8. ORLOV, *Liturgija*, σ. 240-318.

9. Ὅπως θα δοῦμε παρακάτω πρόκειται γιὰ ἓναν πολὺ δύσκολο νὰ διαβαστεῖ κώδικα λόγῳ τῶν συνεχῶν σφαλμάτων ὁμοιοφωνίας πού παρουσιάζει.

10. ORLOV, *Liturgija*, σ. 1-318.

11. ORLOV, *Liturgija*, σ. 384-404.

12. ORLOV, *Liturgija*, σ. 324-380.

13. ORLOV, *Liturgija*, σ. x-xi, lxxvii-lxxxvii.

14. ALMAZOF, *Istoriija*, σ. 4-29.

ας¹⁵. Επίσης ὁ Κρασνοσέλτσεβ δημοσίευσε τμήματα τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσόστομου¹⁶, καὶ ὁ Μουρέτοβ δημοσίευσε τὶς Εὐχές τῆς Προθέσεως, τοῦ Θυμιάματος καὶ τῆς Εἰσόδου τῆς Θείας Λειτουργίας¹⁷. Σύντομη παλαιογραφικὴ περιγραφή ἔκανε καὶ ὁ Ε. Γκράνστρεμ¹⁸.

Μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ '60 μᾶλλον κανεὶς Δυτικὸς λειτουργιολόγος δὲν εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν κώδικα αὐτόν. Τὸ 1966 πρῶτος ὁ Α. Jacob δημοσίευσε περιγραφή τοῦ κώδικα¹⁹, ὅπως ἐπίσης σὲ ἄλλο δημοσίευμα παρουσίασε τὰ κείμενα τῶν Ὁπισθαμβίωνων Εὐχῶν²⁰. Ὁ Μ. Arranz παρουσίασε ἕναν λεπτομερῆ πίνακα περιεχομένων τοῦ κώδικα²¹, ὅπως ἐπίσης σποραδικὰ κείμενα Εὐχῶν ἢ Διατάξεις στὶς σειρὲς τῶν ἄρθρων του γιὰ τὶς Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου καὶ γιὰ τὰ ἱερὰ Μυστήρια²². Επίσης, τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἀσχολήθηκε καὶ ὁ S. Parenti, καὶ σὲ διάφορες μελέτες του παρουσιάζει ἢ σχολιάζει Εὐχές ἢ Διατάξεις τοῦ κώδικα αὐτοῦ²³.

Περιεχόμενο τοῦ κώδικα

Ὁ κώδικάς μας περιέχει Ἀκολουθίες καὶ ἀνεξάρτητες Εὐχές. Διευκρινίζουμε ἐδῶ ὅτι χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο «ἀκολουθία» μὲ τὴν γενικὴ του ἔννοια, συμπεριλαμβανοντας σὲ αὐτὴν ὅλα τὰ εἶδη ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, ἦτοι, σύμφωνα μὲ

15. ALMAZOF, *Istorija*, σ. 42, 45, 62.

16. KRASNOSELTSEV N., *Svjedjenija o nekotoryh liturgicheskikh rukopisjah Vatikanskoj Biblioteki*, Kazan, 1885, σ. 283-295.

17. MURETOV S., *K. Materialam dlja istorii cinoposljedovanija liturgii*, Sergiev Posad, 1895, σ. 1,2,60.

18. GRANSTREM E.E., "Katalog greceskikh rukopisej leningraadskih hranilisc. I rukopisi IV-IX vekov», *Vizantinskij Vremennik* 16 (1959), σ. 243, ὅπου ὁ Granstrem τὸν ἀπαριθμεῖ ὡς ἑλληνικὸ κώδικα 112.

19. JACOB, "Porphyre", σ. 173-214.

20. JACOB A., "Les prières de l' ambon du Leningr. gr. 226", *Bulletin de l' Institut Historique Belge de Rome* 42 (1972), σ. 109-139.

21. ARRANZ, "Les Sacrements"[1], σ. 300.

22. Ἐπειδὴ ὁ Arranz ἀναφέρεται σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ ἄρθρα του γιὰ τὰ Μυστήρια καὶ τὶς Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου στὰ ἀρχαία βυζαντινὰ χειρόγραφα εὐχολόγια, ἀποφεύγουμε νὰ ἐπιβαρύνουμε τὸ κείμενο μὲ μιὰ μακροσκελῆ λίστα τίτλων, καὶ παραπέμπουμε στὰ ἄρθρα τοῦ Arranz ὅπου εἶναι ἀναγκαῖο στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα.

23. Ἐπειδὴ εἶναι πάμπολλα τὰ ἄρθρα τοῦ Parenti, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ Πορφυριανὸ Εὐχολόγιο, γι' αὐτὸ, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Arranz, ἀποφεύγουμε τὴν ἀναφορὰ τῶν ἄρθρων του σὲ τούτῃ τὴν ὑποσημείωση, καὶ παραπέμπουμε στὰ ἄρθρα τοῦ Parenti στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα.

την τρέχουσα όρολογία, τὰ ιερά μυστήρια, τις άγιαστικές τελετές, τις Άκολουθίες του νυχθημέρου κ.λπ. Άξιίζει επίσης νά σημειωθεί ότι πολλά Μυστήρια δέν παρουσιάζονται στον Πορφυριανό ως ένιαίες Άκολουθίες, δηλ. δέν έχουν πάρει την τελική τους μορφή, αλλά οι Ίερατικές Εύχές αυτών ύπάρχουν ως ανεξάρτητες Εύχές, άλλοτε διεσπαρμένες σε διάφορα σημεία του κώδικα, άλλοτε ως μία σειρά Εύχων άναφερομένων στο ίδιο αντικείμενο.

Το περιεχόμενο, λοιπόν, του Πορφυριανού Εύχολογίου είναι τó εξής:

- Οι θείες Λειτουργίες με την εξής σειρά: Βασιλείου²⁴, Χρυσοστόμου, και Προηγιασμένων, ή όποια όμως βρίσκεται ένταγμένη στις ακολουθίες του Νυχθημέρου²⁵. Ή κάθε θεία Λειτουργία συνοδεύεται από Ήπισθάμβωνες Εύχές²⁶.
- Οι ακολουθίες του Νυχθημέρου κατά τó Ήνοριακό Τυπικό.
- Τά μυστήρια του Βαπτίσματος - Χρίσματος.
- Τó μυστήριο του Γάμου.
- Εύχές νοσούντων.
- Εύχές μετανοούντων.
- Εύχές χειροθεσίας²⁷ κατωτέρων κληρικών.
- Εύχές μοναχικού σχήματος.
- Εύχές που συνδέονται με διάφορες έορτές (όπως π.χ. ή «Εύχή εις τó εύλογήσαι βία» για την Κυριακή των Βαΐων).

24. Άπό τόν κώδικα, όπως είπαμε πιο πάνω έχουν αφαιρεθεί τά δύο πρώτα τετράδια, όποτε τó σωζόμενο κείμενο της Λειτουργίας του Μ. Βασιλείου άρχίζει από τις μνημονεύσεις της άγίας Άναφοράς.

25. Στο Πορφυριανό Εύχολόγιο ή Λειτουργία των Προηγιασμένων δέν βρίσκεται μαζί με τις Λειτουργίες του Χρυσοστόμου και του Μ. Βασιλείου, αλλά έπεται των Άκολουθιών του Νυχθημέρου, πράγμα που άποτελεί δείγμα άρχαιότητας του κώδικα.

26. Ή παρουσία αυτών των Ήπισθαμβώνων Εύχων είναι ιδιαίτερος σημαντική, όχι μόνο διότι μάς προσφέρουν ένα καινούριο στοιχείο της Λειτουργικής παράδοσης, που είναι ή ύπαρξη πολν περισσότερων Ήπισθαμβώνων από τις τρεις που άπαντούν στα σύγχρονα έν χρήση Λειτουργικά Βιβλία (π.χ. *Ίερατικόν Άποστολικής Διακονίας*, έκδοση 2004, σ. 145, 183-184, 235), αλλά και για ένα άκόμη λόγο, διότι συνδεόμενες με τις λειτουργίες του Βασιλείου και του Χρυσοστόμου, μάς δίνουν μιá πληροφορία για την συχνότητα τελέσεως των λειτουργιών αυτών στη διάρκεια του έκκλησιαστικού έτους.

27. Χρησιμοποιούμε τόν όρο αυτό άναχρονιστικά, διότι ή πράξη της χειροθεσίας δέν άναφέρεται στον κώδικα. Διόλου άπίθανο, όμως, κατά την άπαγγελία αυτών των Εύχων νά γινóταν και ή λειτουργική κίνηση χειροθεσίας.

- Εὐχές - εὐλογίες καὶ ἔξορκισμοὶ ποὺ συνδέονται μὲ διάφορες περιστάσεις, ἀσχολίες, σκεὺη κ.λπ. τῆς καθημερινῆς ζωῆς, συμπεριλαμβανομένων καὶ Εὐχῶν ἀναφερομένων σὲ κάποιες περιστάσεις καὶ συνήθειες τῆς ζωῆς τῶν βασιλέων.
- Στὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ κώδικα ὑπάρχουν Ἀποστολικά ἀναγνώσματα διαφόρων ἐορτῶν.
- Καὶ τέλος, προκείμενα (τοῦ Ἀποστόλου;) καὶ ἀλληλουϊάρια (τοῦ Εὐαγγελίου;) κατ' ἦχον.

Παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ στοιχεῖα

Ἡ σύνθεση τοῦ κώδικα

Ὁ ἑλληνικὸς κώδικας 226 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Πετροπόλεως εἶναι περγαμινὸς ἀκέφαλος κώδικας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο λείπουν τὰ πρῶτα 16 φύλλα ἐνῶ ἔχουν σωθεῖ τὰ ὑπόλοιπα 173. Τα φύλλα εἶναι διαστάσεων 155mm x 110mm. Ἡ γραμμὴ ἐπιφάνεια κάθε σελίδας εἶναι $\pm 100\text{mm} \times \pm 75 \text{mm}$, καὶ σὲ κάθε σελίδα ὑπάρχουν ἀπὸ 18 ἕως 23 ρίγες.

Ὁ Πορφυριανὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράδια τεύχη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο ποὺ εἶναι τρίφυλλο. Τὰ περισσότερα τεύχη εἶναι ἀριθμημένα. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι σημειωμένοι μὲ κεφαλαῖα ἑλληνικὰ γράμματα, πολλὲς φορὲς μέσα σὲ διακοσμητικὸ πλαίσιο, στὴν πάνω δεξιὰ γωνία τοῦ πρώτου φύλλου κάθε τεύχους. Ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση συμπεραίνουμε ὅτι ὁ κώδικας ἀποτελεῖτο ἀπὸ 24 τεύχη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα χάθηκαν τὰ πρῶτα δύο.

Τὰ φύλλα εἶναι γενικὰ καλοδιατηρημένα ἂν καὶ ὑπάρχουν σποραδικὲς φθορὲς (ὅπως στὰ φύλλα 25ν, 26γ, 38γ) καὶ ὅπως στὰ φύλλα 60, 85, 90, 136, 140. Ὁ γραφικὸς χαρακτήρας τῶν φύλλων 157ν-160ν εἶναι διαφορετικὸς καὶ μεταγενεστέρης μορφῆς. Φαίνεται ὅτι κάποια στιγμή χρειάστηκε νὰ ἀνακαινιστεῖ τὸ 22ο τετράδιο, ἀλλὰ ἡ ἀποκατάσταση ἔγινε ἀμελλῶς: τὸ Ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα τοῦ φύλλου 153ν δὲν συνεχίζεται στὸ φύλλο 154γ, ἀλλὰ στὸ 157γ, καὶ ἐπίσης τὸ Ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα τοῦ φύλλου 156ν δὲν συνεχίζεται στὸ φύλλο 157γ ἀλλὰ στὸ 162γ.

Ἡ γραφὴ τοῦ κώδικα

Ἡ καλλιγραφία τοῦ κώδικα παρουσιάζει κάποια ἰδιομορφία. Εἶναι κυρίως μικρογράμματη, οἱ χαρακτήρες εἶναι ἐπιμελῶς ἰσοῦψεις καὶ στρογγυλόσχημοι μὲ τάση τετραγωνισμού. Ὅμως, ἐνῶ, ὅπως εἴπαμε, ἡ γραφὴ εἶναι κυρίως μι-

κρογράμματη, εμφανίζεται σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ ἡ μεγαλογράμματη. Οἱ περιπτώσεις ἐμφάνισως τῆς μεγαλογράμματης δὲν ἀκολουθοῦν κάποιον κανόνα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιαιτερότητα τῆς γραφῆς τοῦ Πορφυριανοῦ τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ μεγαλογράμματη χρησιμοποιεῖται κυρίως σὲ τίτλους, ὅπως ἐπίσης σὲ Ἱερατικὲς Ἐκφωνήσεις, στὰ Διακονικὰ καὶ τέλος, στὶς Διατάξεις, ἐντούτοις ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν τηρεῖται σχολαστικά, διότι οὔτε ὅλοι οἱ τίτλοι τῶν Εὐχῶν, οὔτε ὅλες οἱ Ἐκφωνήσεις, οὔτε ὅλα τὰ Διακονικὰ, οὔτε ὅλες οἱ Διατάξεις εἶναι μεγαλογράμματες, ἐπὶ πλέον δὲ ἡ μεγαλογράμματη ἀπαντᾷ καὶ ἐνδιαμέσεως στὸ κείμενο Εὐχῶν, εἴτε σὲ μεμονωμένες λέξεις, εἴτε καταλαμβάνοντας μιὰ ἢ δύο ρίγες. Αὐτὴ ἡ ἀνάμιξη μεγαλογράμματης καὶ μικρογράμματης γραφῆς στὸν Πορφυριανὸ λοιπόν, δὲν ἀνήκει στὸ φαινόμενο τῆς ἐπανεισαγωγῆς μεγαλογραμμάτων χαρακτήρων σὲ κώδικες μικρογράμματης γραφῆς ποὺ παρατηρεῖται κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνα²⁸, διότι αὐτὸ τὸ φαινόμενο δὲν ἔχει νὰ κάνει μὲ σποραδικὲς λέξεις ἢ φράσεις γραμμένες στὴν μεγαλογράμματη, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ συγκεκριμένους μεγαλογράμματους χαρακτήρες, ποὺ ἐπανερχοῦνται καὶ χρησιμοποιοῦνται σὲ χειρόγραφα μικρογράμματης, ἐντασσόμενοι ὅμως ὀργανικὰ στὴν μικρογράμματη. Πρόκειται γιὰ πρώην μεγαλογράμματους χαρακτήρες ποὺ ἀναβαπτίζονται ὡς μικρογράμματοι. Στὸν Πορφυριανὸ ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φαινόμενο: δὲν πρόκειται γιὰ μεμονωμένους χαρακτήρες ἀλλὰ γιὰ ὀλόκληρες λέξεις ἢ προτάσεις!

Προφανῶς ἔχει δίκιο ὁ Ὁρλώφ, ὁ ὁποῖος ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ φαινομένου τοῦ Πορφυριανοῦ, ὑποστηρίζει ὅτι προφανῶς βρισκόμαστε στὴν περίοδο τῆς transliteratio, τῆς μετάβασης δηλ. ἀπὸ τὴν μεγαλογράμματη στὴν μικρογράμματη, καὶ ὁ γραφέας μας ἀντέγραφε ἀπὸ μεγαλογράμματους κώδικες, καὶ γι' αὐτὸ κάποιες στιγμὲς παρασυρόταν ἀπὸ τὴν γραφὴ τοῦ προτύπου του²⁹, ἢ πιθανὸν παρασυρόταν ἀπὸ παλαιότερη συνήθειά του νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς γραφέας τὴν μεγαλογράμματη.

Χωρισμὸς λέξεων

Στὴν πλειονότητα οἱ λέξεις δὲν χωρίζονται μεταξύ τους ἢ, ὅταν χωρίζονται, δὲν χωρίζονται σωστά, ἀλλὰ χωρίζονται κάποιες συλλαβὲς λέξεων ποὺ ἐννοῦνται μὲ τὶς προηγούμενες ἢ τὶς ἐπόμενες λέξεις, ὅπως π.χ.

28. Βλ. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 89.

29. Γιὰ τὸ φαινόμενο καὶ τὰ προβλήματα τῆς transliteratio - ἑλληνικά: *μεταχαρακτηρισμός* - βλ. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 80 κ.έ.

παν ταγαο (f 2r),
ευχαριστουμενσοιδεσ πωτα (f 28v).

Τò φαινόμενο αυτό, τò όποιο θυμίζει τήν *συνεχῆ γραφή* (*scriptio continua*) τῆς ἀρχαίας μεγαλογράμματης γραφῆς³⁰ εἶναι σαφῆς ἔνδειξη τοῦ φαινομένου τῆς *translitteratio*³¹: ἢ τò ἀντίβολο τοῦ ἀντιγραφέα ἦταν μεγαλογράμματο, ἢ εἶναι ἕνας κώδικας τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰῶνα, καί ὁ ἀντιγραφέας εἶχε μάθει καί συνηθίσει στό παρελθόν νά χρησιμοποιεῖ τήν μεγαλογράμματη.

Σφάλματα

Ἡ κύρια ὁμως ἰδιαιτερότητα τοῦ κώδικα εἶναι τὰ ἀναρίθμητα σφάλματα, τὰ όποια καθιστοῦν τήν ἀνάγνωση τοῦ κώδικα ἐξαιρετικά δύσκολη γιά τόν λειτουργιόλογο³²: συνεχῆς ἐμφάνιση τοῦ φαινομένου τοῦ ἰωτακισμοῦ καί ἄλλων σφαλμάτων ὁμοιοφωνίας, πολλαπλῆ ἐμφάνιση τῶν φαινομένων τῆς ἀπλογραφίας, τῆς διττογραφίας, καί ἐπίσης συχνῆ ἐμφάνιση «σφαλμάτων», πού ὀφείλονται μᾶλλον σέ διαφορετικῆ προφορᾶ φθόγγων στήν τοπικῆ διάλεκτο, ὅπως «η» ἀντί τοῦ «ε», «ε» ἀντί «ι» ἢ «η», «ο» ἀντί «ου» ἢ «ου» ἀντί «ο», «τ» ἀντί «θ» καί ἀντιστρόφως, ἐξαφάνιση τοῦ «γ» μεταξύ δύο φωνηέντων ἢ προσθήκη τοῦ «γ» μεταξύ φωνηέντων, καί τέλος διατήρηση τοῦ «ν» πρὶν τὰ «κ», «γ», «χ», «λ», «ρ», «π», «β», «φ» καί «ψ».

Τόνοι καί πνεύματα

Τόνοι καί πνεύματα δέν ὑπάρχουν καθόλου στόν κώδικα, ἐκτός ἀπό τήν διαίρεση (·) πάνω ἀπό τó «i» καί «ü» ὅταν βρίσκονται στήν ἀρχή μιᾶς λέξης. Ὁ τρόπος αὐτός τῆς χρήσεως τῆς διαίρεσης εἶναι χαρακτηριστικός τοῦ 9ου αἰῶνα³³.

Γραμματική

Τέλος ἕνα ἀκόμη φαινόμενο τῆς ὀρθογραφίας τοῦ Πορφυριανοῦ εἶναι μία ἰδιοτυπία, πού ἐπιχωριάζει στά χειρόγραφα τῆς Κάτω Ἰταλίας, καί εἶναι ἡ με-

30. Βλ. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 57.

31. Γιά τὰ σφάλματα κατά τήν διαδικασία τοῦ μεταχαρακτηρισμοῦ βλ. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 120.

32. Ὁ Ὀρλώφ, ἀπελπισμένος ἀπό τὰ σφάλματα τοῦ κώδικα, δέν δίστασε νά ὀνομάσει τόν ἀντιγραφέα «ἀναγράφητο». Βλ. ORLOV, *Liturgija*, LXXV.

33. CANART, *Lezioni*, σ. 91.

τατροπή κάποιων τριτοκλίτων ονομάτων σε πρωτόκλιτα, όπως π.χ. τὸ ἐπίθετο «μονογενής» τὸ ὁποῖο στὸν κώδικα ἀπαντᾶται μὲ τὴν μορφή «ὁ μονογενής», «τοῦ μονογενῆ», καὶ οὕτω καθεξῆς, ἢ «ἡ ἐκτενής», «τῆς ἐκτενῆς» κ.λπ., καὶ ἡ μεταβολὴ δευτεροκλίτων ονομάτων σε τριτόκλιτα, ὅπως π.χ. «ὁ Διάκων», «τοῦ Διάκονος» κ.λπ.

Χρονολόγηση καὶ γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ Πορφυριανοῦ κώδικα

Γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ Πορφυριανοῦ οἱ διάφοροι λειτουργιολόγοι ἔχουν διατυπώσει μία ποικιλία ἀπόψεων. Ὁ Οὐσπένσκυ τὸν τοποθετοῦσε στὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα, ὁ Ὁρλώφ τὸν ἀνάγει στὸν 8ο αἰῶνα καὶ ὁ Α. Raes μεταξὺ τοῦ 8ου καὶ τοῦ 9ου. Ὁ P. de Meester εἶναι κάπως πρὸ ἐπιφυλακτικὸς ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα τοῦ κώδικα καὶ τὸν ἀναφέρει ὡς κώδικα τοῦ 9ου ἢ ἴσως 10ου αἰῶνα³⁴, μὲ τὸν ὁποῖο συμφωνοῦν ὁ M. Arranz³⁵, ὁ A. Jacob³⁶, καὶ ὁ R. Taft³⁷. Ἐντούτοις ἡ ἄποψη τοῦ M. Arranz συνδέεται μὲ τὶς θέσεις τῶν Ρώσων λειτουργιολόγων μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ὅπως ἀναφέρει, ὑπάρχουν στὸν κώδικα λειτουργικὰ στοιχεῖα ἀρχαιότερα τοῦ 8ου μ.Χ. αἰῶνα³⁸.

Ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ κώδικα οἱ Ρῶσοι λειτουργιολόγοι δὲν ἀμφέβαλαν ὡς πρὸς τὴν Παλαιστινιακὴ προέλευσή του. Οἱ πρόσφατες ὅμως ἔρευνες ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ κώδικας προέρχεται ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ Ν. Ἰταλία.

Ἡ προσωπικὴ μας ἄποψη εἶναι ὅτι ἡ γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ κώδικα εἶναι ἀναμφίβολα ἡ Ν. Ἰταλία, πρᾶγμα πὸν μαρτυρεῖ ἡ γραφὴ τοῦ κώδικα, ἡ ὁποία εἶναι τυπικὰ νοτιοϊταλική, καὶ ἡ διακόσμηση πὸν ἐπίσης ἔχει τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδίας γεωγραφικῆς περιοχῆς³⁹.

34. DE MEESTER P., "Les origines et les développements du texte grec de la liturgie de S. Jean Chrysostome", *Χρυσοστομικά*, Roma 1908, σ. 271.

35. Μὲ τὴ διαφορά, ὅπως εἶδαμε πρὸ πάνω, ὁ Arranz πιστεύει καὶ συμφωνοῦμε κι ἐμεῖς ὅτι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ Πορφυριανοῦ εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερο τοῦ Barberini 336.

36. JACOB, "Porphyre", σ. 173-214.

37. TAFT, *Great Entrance*, σ. xxxiii, 160, 439.

38. ARRANZ, "Les Sacrements"[1], σ. 302.

39. Γιὰ παράδειγμα Νοτιοϊταλικῆς γραφῆς βλ. τὰ πανομοιότυπα σελίδων τῶν κωδίκων Vat. gr. 1591 καὶ Reg. gr. 75 στὸ FOLLIERI H., *Codices graeci Bibliothecae Vaticanae selecti tempo-*

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησι τοῦ κώδικα θὰ διαφωνήσουμε μὲ τὴν ἄποψη ἐκείνη πού τὸν τοποθετεῖ στὸν 10ο αἰῶνα, καὶ θὰ ἀρκεσθοῦμε κατ' ἀρχὴν νὰ θέσουμε ὡς *terminus post quem* τὰ τέλη τοῦ 8ου ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰῶνα λόγω τῆς μικρογράμματης γραφῆς του⁴⁰. Δὲν θὰ πρέπει ὁμως, στὴν ἀναζήτησι ἑνὸς *terminus ante quem*, νὰ ἀπομακρυνθοῦμε πολὺ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰῶνα, καὶ αὐτὸ λόγω λειτουργιολογικῶν κυρίως ἐνδείξεων. Τέτοιες ἐνδείξεις εἶναι μεταξὺ ἄλλων: α) ἡ πρόταξι τῆς θ. Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντι αὐτῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ ὁποία ἀρχίζει νὰ παίρνει τὴν πρώτη θέσι στὰ βυζαντινὰ Εὐχολόγια ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα καὶ μετὰ⁴¹, β) ἡ ἀπουσία τῆς Εὐχῆς «Οὐδεὶς ἄξιος» ἀπὸ τὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ ὁποία εἰσάγεται στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου τὸν 10ο αἰῶνα⁴², γ) ἡ ἑνταξι τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγουμένων στὶς ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου⁴³, δ) ἡ ἀπουσία τῆς Ἀκολουθίας τῆς Παννυχίδος, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στὸν ἅγιον Γερμανό, πατριάρχη Κ/πόλεως (730), ἐκτὸς μίας Εὐχῆς μόνο πού συμπληρῶνεται στὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ κώδικα, προφανῶς ἀπὸ ἄλλη πηγὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ βασικὸ ἀρχέτυπό του, καὶ τέλος ε) ἡ ἀρχαϊκὴ μορφή τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Νυχθημέρου κατὰ τὸ Ἀσματικὸ Τυπικόν: στὶς Ἀκολουθίες τῶν Ὁρῶν ἐμφανίζονται 3 μόνον Εὐχές, ἐναντι τῶν 5

rum locorumque ordine digesti, commentariis et transcriptionibus instructi, apud Bibliothecam Vaticanam 1969 (Exempla scripturarum, IV), tav. 29 καὶ tav. 30 ἀντιστοίχως, ἐπίσης τὸν νοτιοϊταλικὸ ἑλληνικὸ κώδικα Πάτιου 33 στὸ BARBOUR R., *Greek Literary Hands A.D. 400-1600*, Clarendon Press - Oxford 1981, p. 5.

40. Τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ μικρογράμματο χειρόγραφο εἶναι ἓνα Τετραεναγγέλιο τοῦ ἔτους 835 μ.Χ. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἄλλο Πορφυριανὸ χειρόγραφο, τὸν Petropolitanus gr. 219. Βλ. FOLLIERI E., "La minuscola Libreria dei secoli IX e X", *Byzantina et Italograeca, Studi di Filologia e di Paleografia*, a cura di A.A. Longo, L. Perria, A. Luzzi, (Raccolta di Studi e Testi 195), Roma 1997, σ. 211, ὁμοίως ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 80, καὶ METZGER B., *Manuscripts of the Greek Bible. An Introduction to Greek Palaeography*, New York - Oxford, 1981, σ. 26.

41. Βλ. RAES A., L'authenticité de la Liturgie byzantine de st. J. Chrysostome, OCP 24(1958) σ. 8. JACOB A., La Tradition manuscrite de la Liturgie de Saint Jean Chrysostome, in "Eucharisties d' Orient et d' Occident", v. II, (Lex Orandi 47), Paris 1970, σ. 112 κ.έ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, L'evoluzione dei libri liturgici bizantini in Calabria e in Sicilia dall' VIII al XVI secolo, con particolare riguardo ai riti eucaristici, in: Calabria bizantina, Atti del I e II Incontro di Studi Bizantini, Reggio Calabria 1974, σ. 51. ARRANZ, Les Sacrements[1], σ. 330 κ.έ., ἐπίσης TAFT, *Great Entrance*, σ. 46, ἐπίσης PARENTI S., L' anafora del Crisostomo in alcuni eucologi Italogreci", EL 105 (1991), σ. 151.

42. TAFT, *Great Entrance*, p. 130.

43. ARRANZ, "Les Sacrements"[1], σ. 302. Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐπιφυλασσόμεθα νὰ κάνομε λόγο ἐκτενῶς σὲ ἐπόμενο ἄρθρο μας.

πὸν ἐμφανίζονται καὶ σὲ αὐτὸν ἀκόμη τὸν *Barberinianus* gr. 336 (8ος αἰὼν) καὶ σὲ ὅλα τὰ μεταγενέστερα χειρόγραφα *Εὐχολόγια*⁴⁴.

Θὰ μπορούσε ἐδῶ βέβαια νὰ ἀντιτάξει κανεὶς τὸ γεγονός ὅτι, ἀφοῦ ἡ μικρογράμματη γραφὴ ἐμφανίζεται τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα (ὁ ἀρχαιότερος μικρογράμματος κώδικας εἶναι ἓνα *Τετραευαγγέλιο* πὸν τοποθετεῖται χρονολογικὰ τὸ 843 μ.Χ.⁴⁵), πῶς εἶναι δυνατόν ἓνας κώδικας τῆς περιφέρειας τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας νὰ χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰῶνα; Ἐδῶ θὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ *E. Mioni*, ὁ ὁποῖος μᾶς λέει ὅτι τὸ *Εὐγγελιστάριο* αὐτὸ τοῦ 843 μ.Χ. εἶναι μὲν ὁ ἀρχαιότερος σωζόμενος μικρογράμματος κώδικας, ἀλλὰ δὲν σημαίνει καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς χρήσεως τῆς μικρογράμματης γραφῆς. Ἀντιθέτως, μάλιστα, ὁ *Petropolitanus* gr. 219 καταδεικνύει ὅτι ἡ μικρογράμματη εἶχε ἤδη καθιερωθεῖ καὶ εὐρέως χρησιμοποιηθεῖ μερικὲς δεκαετίες νωρίτερα: εἶναι μιὰ μικρογράμματη γραφὴ ἤδη πιὰ τυποποιημένη⁴⁶. Ἐπίσης ἡ ἄτακτη ἐμφάνιση μεγαλογραμμάτων χαρακτηρῶν σὲ μικρογράμματους κώδικες εἶναι φαινόμενο τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπικράτησης τῆς μικρογράμματης, ἤτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνα, ἀρχὲς 9ου, πὸν οἱ ἀντιγραφεῖς ἢ ἀντέγραφαν κατ' ἀνάγκην ἀπὸ μεγαλογράμματους κώδικες, ἢ ἔχοντας οἱ ἴδιοι μάθει προτύτερα νὰ χρησιμοποιῶν τὴν μεγαλογράμματη, ξεχνιόντουσαν καθὼς ἔγραφαν καί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν παλαιότερη συνήθειά τους, τὴν ὁποία προσπαθοῦσαν νὰ ἀποβάλλουν, χρησιμοποιοῦσαν χαρακτηρῆς τῆς μεγαλογράμματης⁴⁷. Χαρακτηριστικὸ τέτοιο παράδειγμα βρισκόμεν στὴ σελίδα 7r τοῦ *Πορφυριανοῦ*, ὅπου ὅλο τὸ κείμενο τῆς Ὀπισθαμβώνου *Εὐχῆς* τῆς Ἀποκρέου (περισσότερο ἀπὸ τὴ μισὴ σελίδα) εἶναι γραμμένο στὴ μεγαλογράμματη.

Τέλος, μιὰ ἀκόμη σημαντικὴ παλαιογραφικὴ ἔνδειξη τῆς χρονολόγησής τοῦ *Πορφυριανοῦ* τὸν 9ο αἰῶνα καὶ ὄχι τὸν 10ο, εἶναι ἡ ἀπουσία τόνων καὶ πνευμάτων μὲ ἐξαιρέση τὴν χρῆση τῆς διαίρεσης στὰ ἀρχικά «i» καὶ «y» τῶν λέξεων. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐπικρατεῖ τὸν 9ο αἰῶνα μόνο⁴⁸.

Ἄν καὶ ἀναφανδόν, λοιπόν, ὁ 9ος αἰῶνας, εἶναι ἡ χρονολογία σύνταξης τοῦ κώδικα, σημασία ὅμως γιὰ τὴν λειτουργιολογία ἔχει ἡ χρονολόγησι τοῦ *εὐχο-*

44. ARRANZ, "Les Sacrements" [1], σ. 302.

45. Βλ. ὑποσημείωσι 41.

46. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 80.

47. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 120.

48. CANART, *Lezioni*, σ. 91.

λογιακοῦ ὑλικοῦ του⁴⁹. Ποιό στάδιο δηλαδή τῆς ἐξέλιξης τῆς Βυζαντινῆς Εὐχολογιακῆς παράδοσης ἐκπροσωποῦν τὰ Λειτουργικά στοιχεῖα πού βρίσκουμε στὸν κώδικα αὐτόν.

Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα πρόβλημα νὰ ἀντιμετωπίσουμε: τὴν ποικιλία πηγῶν τοῦ κώδικα. Εἶναι σαφές ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ Πορφυριανοῦ εὐχολογίου ὅτι ὁ συντάκτης του χρησιμοποίησε μία ποικιλία χειρογράφων εὐχολογιῶν ὡς ἀντίβολα τοῦ κώδικά του, πού τὸ καθένα προοριζόταν γιὰ διαφορετικὴ λειτουργικὴ χρῆση κατὰ τὴν παλαιότερη πρακτικὴ τῶν βυζαντινῶν ἀντιγραφῶν εὐχολογιῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στοὺς εὐχολογιακοὺς κώδικες ἢ στὰ εὐχολογιακὰ εἰλητάρια ἀντιγραφόταν συνήθως μεμονωμένες ἀκολουθίες, ὅ,τι δηλ. ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὸν συγκεκριμένο κληρικὸ πρὸς χρῆσιν τοῦ ὁποίου συντασσόταν τὸ συγκεκριμένο χειρόγραφο⁵⁰. Ἔτσι, γιὰ ἄλλα μέρη τοῦ Πορφυριανοῦ εὐχολογίου, ὅπως π.χ. γιὰ τὶς θεῖες Λειτουργίες, χρησιμοποιήθηκε ὡς πρότυπο ἓνα Εὐχολόγιο Ἱερατικό⁵¹, ἐνῶ γιὰ ἄλλα μέρη, ὅπως π.χ. γιὰ τὸ Βάπτισμα (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ Ἀρχιεπίσκοπο [φ. 80ν] καὶ Ἀρχιδιάκονο [φ. 80γ]), χρησιμοποιήθηκε ὡς πρότυπο Εὐχολόγιο Πατριαρχικό. Εἶναι δὲ προφανές ἀπὸ τὴν ποικιλία «ῥφους» τῶν διαφορῶν ἀκολουθιῶν ὅτι τὸ κάθε πρότυπο ἦταν διαφορετικῆς ἀρχαιότητος. Αὐτό, ὅμως, θὰ τὸ ἀποδείξει ἢ περαιτέρω ἔρευνα τῶν ἐπὶ μέρους ἀκολουθιῶν.

Μέθοδος ἐκδόσεως - κριτικὸ ὑπόμνημα

Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκδόσεώς μας αὐτῆς, πέρα ἀπὸ τὶς ἀναγκαῖες ὑποσημειώσεις πού ἔχουν νὰ κάνουν μὲ παλαιογραφικὲς πληροφορίες τοῦ ἰδίου τοῦ κώδικα, παραπέμπουμε καὶ στὰ κείμενα τῶν Ἱερατικῶν Εὐχῶν τῆς Λει-

49. Π.χ. ὁ ἀρχαιότερος σωζόμενος κώδικας μᾶς ἀρχαίας τραγωδίας μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ 8ου μ.Χ. αἰῶνα, ἐντούτοις τὸ καθαντὸ κείμενο τῆς τραγωδίας ἀνάγεται στὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα.

50. Χαρακτηριστικὸ τέτοιο παράδειγμα εἶναι ὁ κώδικας Parisinus Coislin gr. 213, (1027μ.Χ.), ὁ ὁποῖος γράφτηκε ἀπὸ κάποιον Στρατήγιο, Ἱερέα τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ ὁποῖος ἐνῶ περιέχει τὶς συνήθεις Ἀκολουθίες, δὲν περιέχει τὶς θεῖες Λειτουργίες. Στὸν κωλοφῶνα τοῦ κώδικα ὁ Στρατήγιος λέει ὅτι τὶς Λειτουργίες τὶς ἔχει σὲ ἄλλο κοντάκιο. Ἡ πιὸ πρόσφατη ἐκδοση τοῦ Coislin gr. 213 εἶναι αὐτὴ τοῦ ARRANZ M., *L' Euclologio Costantinopolitano agli Inizi del Secolo XI*, Roma 1996, ὅπου καὶ οἱ πληροφορίες πού ἀναφέραμε γιὰ τὸν Στρατήγιο (βλ. σ. 7, 13, κ.λπ.).

51. Κατὰ κύριον λόγον τὸ Πορφυριανὸ Εὐχολόγιο εἶναι Ἱερατικό, δηλ. γιὰ νὰ χρησιμοποιεῖται Λειτουργικά ἀπὸ ἓνα πρεσβύτερο. Βλ. ARRANZ M., "Les Sacrements"[1], σ. 300.

τουργίας του Μ. Βασιλείου παραλλήλων και άμεσα συγγενῶν χειρογράφων εὐχολογίων, ὅπως ἐπίσης και στο̄ *textus receptus*⁵², δηλ. στο̄ ἐν χρήσει Εὐχολόγιο τῶν περισσοτέρων Ἑλληνορθόξων Ἐκκλησιῶν [= *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, (βάσει τῆς ἐν *Βενετία β'* ἐκδόσεως 1862), σπουδῆ και ἐπιστασία ἱερομ. Σπ. Ζεροῦ, Ἀθήναι 1992⁴]. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι παραπέμπουμε σὲ διαφορετικὲς ἀναγνώσεις μόνο τῶν κειμένων τῶν Ἱερατικῶν Εὐχῶν, και ὄχι τῶν Ἱερατικῶν Ἐκφωνήσεων (ἐκτὸς ἀναγκαιῶν ἐξαιρέσεων) ἢ τῶν Διακονικῶν, διότι κατὰ κανόνα και οἱ Ἱερατικὲς Ἐκφωνήσεις και τὰ Διακονικὰ παρουσιάζονται σὲ συντεταγμένη μορφή στᾱ χειρόγραφα εὐχολόγια. Ἐπίσης δὲν ἀντιπαραβάλλουμε Τυπικὲς Διατάξεις, γιὰ τὶς ὁποῖες ἀπαιτεῖται ἐντελῶς ἄλλου εἴδους ἐπεξεργασία και παρουσίαση.

Τὰ παράλληλα και ἄμεσα συγγενῆ χειρόγραφα εὐχολόγια μὲ τὰ ὁποῖα ἀντιπαραβάλλουμε τὸν Πορφυριανό, εἶναι ὁ σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Πορφυριανοῦ κώδικας *Barberianus gr. 336*, και οἱ δύο ἀμέσως ἐπόμενοι σὲ ἀρχαιότητα νοτιοἰταλικὸι κώδικες τοῦ 10ου αἰῶνος *Cryptensis gr. Γβ4* και *Γβ7*. Τὸ κοινὸ στοὺς τέσσερις αὐτοὺς κώδικες εἶναι ὅτι ἀπεικονίζουν τὴν πρὸ τῆς εἰκονομαχίας⁵³ βυζαντινὴ Λειτουργικὴ παράδοση κατὰ τὴν ἐκδοχή (= *version*) τῆς περιφέρειας και δὴ τῆς νοτιοἰταλικῆς, στὴν ὁποία ἔχουν ἀναμιχθεῖ και κάποια Λειτουργικὰ στοιχεῖα τῶν Μεσανατολικῶν ὀρθόδοξων παραδόσεων.

Ἀντιπαραβάλλουμε ἐπίσης τὸν Πορφυριανό μὲ τὸν κώδικα *Mosquensis Sevastianon 474*, ἐπίσης τοῦ 10ου αἰῶνος, διότι, κατὰ τὴ σύμφωνο γνώμη τῶν λειτουργιολόγων, ἀνήκει και αὐτὸς στὴν οἰκογένεια τῶν εὐχολογίων πρὶν τὴν μεταεικονομαχικὴ μεταρρύθμιση⁵⁴, ἐκφράζει ὁμως τὴν *Κ/πολιτικὴ* ἐκδοχή τῆς βυζαντινῆς Λειτουργικῆς παράδοσης, ἔναντι τῆς βυζαντινῆς *νοτιοἰταλικῆς* ποὺ ἐκφράζουν ὁ Πορφυριανός, ὁ *Barberianus gr. 336* και οἱ δύο κώδικες τῆς Κρυπτοφύρου.

52. Ὡς συνήθως χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο “*textus receptus*” πάντα στὴν ὀνομαστικὴ ἐνικοῦ ὡς τυποποιημένο τεχνικὸ ὄρο.

53. Γιὰ τὴν μεταεικονομαχικὴ Λειτουργικὴ Μεταρρύθμιση τῆς βυζαντινῆς Λειτουργικῆς Παράδοσης βλ. ARRANZ, “*Les Sacrements*”[1], σ. 322-323, ἐπίσης PARENTI S., “*Osservazioni sul testo dell’ anafora di Giovanni Crisostomo in alcuni eucologi italo-greci (VIII-XI secolo)*”, *EL* 110 (1991), σ. 151, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ “*Influssi italo-greci nei testi eucaristici bizantini dei “Fogli Slavi” del Sinai (XI sec.)*”, *OCP* 57 (1991), σ. 173-174, ἐπίσης TAFT, *Great Entrance*, σ. 53, ἐπίσης TAFT R., “*The Liturgy of the Great Church: An Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm*”, *DOP* 34/35 (1980-1981), σ. 46,72, ἐπίσης VELKOVSKA, “*Byzantine Liturgical Books*”, *Handbook for Liturgical Studies* I, Minnesota 1997, σ. 228.

54. Ἐ.ἄ.

Δέν παραπέμπουμε στην περιγραφή τοῦ Jacob, ἐφόσον ὁ Jacob δέν παραθέτει ὀλόκληρα τὰ κείμενα τῶν Ἱερατικῶν Εὐχῶν, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιὰ φιλολογικὴ ἔκδοση αὐτομάτως ἐπικαλύπτει μιὰ ἀπλή περιγραφή σὰν αὐτὴ τοῦ Jacob. Δέν παραπέμπουμε ἐπίσης στην ἔκδοση τοῦ Ὁρλώφ, διότι, ὅπως εἶπαμε καὶ πιὸ πάνω, ὁ Ὁρλώφ δέν παραδίδει ἀκέραιο τὸ κείμενο τοῦ Πορφυριανοῦ, ἀλλὰ τὸ συμφύρει μὲ κείμενα ἀπὸ ἄλλες χειρόγραφες πηγές. Τέλος θεωρήσαμε περιττὸ νὰ παραπέμψουμε στὸ εὐχολόγιο τοῦ Goar, ἐφόσον ὁ Goar δέν ἐκδίδει κείμενα τοῦ Πορφυριανοῦ, οἱ δὲ σύγχρονες φιλολογικὲς ἐκδόσεις χειρογράφων εὐχολογίων καὶ οἱ πληροφορίες πού ἔχει στὴ διάθεσή του ὁ λειτουργιολόγος ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ἰδίων τῶν χειρογράφων, ὑπερκαλύπτουν τὴν ἔκδοση τοῦ Goar. Αὐτὸ βέβαια δέν σημαίνει ὅτι τὸ Εὐχολόγιο τοῦ Goar παύει νὰ ἀποτελεῖ κλασικὸ ἔργο στὴν Ἱστορία τῆς Λατρείας.

Τέλος, νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀποφύγαμε τὶς παραπομπὲς σὲ Ἀγιογραφικὰ χωρία, διότι σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ πονήματος δέν εἶναι νὰ καταδείξει τὸν Βιβλικὸ χαρακτήρα τῶν Λειτουργικῶν κειμένων, διότι κάτι τέτοιο εἶναι ἀντικείμενο ἄλλου εἶδους ἐπεξεργασίας τοῦ Λειτουργικοῦ πλούτου.

Μὲ τὶς ἀντιπαραθέσεις αὐτές, λοιπόν, ἴσως ἀρχίσει νὰ διαγράφεται ἕνα κάποιο στέμμα, μὲ σκοπὸ τὴν σύνταξη μιᾶς ἱστορικῆς καὶ γεωγραφικῆς προσδιορισμένης Λειτουργικῆς παράδοσης, καὶ στὴν ἔκδοση ἑνὸς Εὐχολογίου πού θὰ ἀπηχεῖ τὴν παράδοση αὐτή.

Συντημήσεις

Στὸ τέλος κάθε εὐχῆς σημειώνουμε, λοιπόν, ἐντὸς παρενθέσεως τὰ συγγενῆ χειρόγραφα ἐφ' ὅσον περιέχουν τὴν ἴδια εὐχή, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ *textus receptus*. Στὶς ὑποσημειώσεις ἀναφέρουμε τὶς τυχόν παραλλαγές ἢ διαφορετικὲς ἀναγνώσεις τοῦ ἰδίου κειμένου στὶς πηγές πού ἀναφέραμε.

Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ πηγές στὶς ὁποῖες παραπέμπουμε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ οἱ συντημήσεις μὲ τὶς ὁποῖες τὶς ἀναφέρομε εἶναι οἱ ἑξῆς:

BAR = Vaticanus Barberinianus gr. 336 τοῦ 8ου αἰῶνος, ἔκδοση S. Parenti. Παραπέμπουμε καὶ στὰ φύλλα τοῦ κώδικα καὶ μέσα σὲ ἀγκύλες στὶς ἀριθμημένες ἐνότητες τῆς ἔκδοσης τοῦ Parenti.

Γβ4 = Cryptensis *Γβ4* τοῦ 10ου αἰῶνος, ἔκδοση S. Parenti⁵⁵. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ S. Parenti πού ὑποβλήθηκε στὸ Ponti-

55. PARENTI S., *L' Euclologio Manoscritto Γ.β. IV (X sec.) della Biblioteca di Grottaferrata, Edizione*, Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum, Romae 1994.

ficio Instituto Orientale τῆς Ρώμης, τμήμα τῆς ὁποίας διαθέτουμε σὲ ἐκδεδομένο ἀνάτυπο (excerptum), καὶ τὸ ὁποῖο εἴμαστε τυχεροὶ νὰ περιέχει τὴν Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Παραπέμπουμε καὶ στὰ φύλλα τοῦ κώδικα, καὶ μέσα σὲ ἀγκύλες στὶς ἀριθμημένες ἐνότητες τῆς ἔκδοσης τοῦ Parenti.

Γβ7 = Cryptensis Γβ7 τοῦ 10ου αἰῶνος, ἔκδοση G. Passarelli⁵⁶. Παραπέμπουμε καὶ στὰ φύλλα τοῦ κώδικα καὶ μέσα σὲ ἀγκύλες στὶς ἀριθμημένες ἐνότητες τῆς ἔκδοσης τοῦ Passarelli.

SEV 474 = Sevastianov 474 τοῦ 10ου αἰῶνος, ἔκδοση S. J. Koster⁵⁷. Ἐπειδὴ ἡ διατριβὴ τοῦ Koster παραμένει ἀνέκδοτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραπέμπουμε σὲ ἐνότητες ἢ σελίδες τῆς, καὶ γι' αὐτὸ παραπέμπουμε μόνο στὰ φύλλα τοῦ κώδικα.

VEN = *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, (βάσει τῆς ἐν Βενετία β' ἐκδόσεως 1862), σπουδῆ καὶ ἐπιστασία ἱερομ. Σπ. Ζερβοῦ, Ἀθῆναι 1992⁴.

Παλαιογραφικὰ σύμβολα

Στὸ κριτικὸ μας ὑπόμνημα, ἄλλοτε στὶς ὑποσημειώσεις, ἄλλοτε ἐντὸς τοῦ κειμένου, χρησιμοποιοῦμε ἐπίσης τὰ ἐξῆς σύμβολα γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε, ὅπου αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο, σὲ γραφῆς τοῦ κώδικα πρὶν τὴν δική μας διόρθωση, γιὰ φθορὲς ποὺ προκάλεσαν ἀπώλεια μέρους τοῦ κειμένου, γιὰ γράμματα ἢ λέξεις ποὺ ἀπορρίπτουμε, ὅπως ἐπίσης καὶ διαφορετικὲς γραφῆς στὰ χειρόγραφα ἢ στὰ ἔντυπα κείμενα ποὺ παραπέμπουμε.

< > γιὰ προσθήκες ποὺ ἔγιναν μὲ εἰκασία, ὅταν νομίζουμε ὅτι πιθανὸν ὁ γραφέας παρέλειψε κάποια λέξη ἢ κάποιο γράμμα ποὺ ὑπῆρχε στὸ πρότυπο.

[...] γιὰ φθορὲς στὶς σελίδες τοῦ κώδικα ποὺ προκάλεσαν ἀπώλειαν μέρους τοῦ κειμένου. Ὅταν εἰκάζουμε κάποια ἀπὸ τὰ γράμματα ἢ τίς λέξεις ποὺ ὑπῆρχαν πρὸ τῆς φθορᾶς τίς σημειώνουμε ἐντὸς τῶν ἀγκυλῶν.

{ } γιὰ διαγραφῆς ποὺ ἔγιναν μὲ εἰκασία.

() γιὰ τὴν ἀνάλυση βραχυγραφῶν ἢ συντμήσεων.

[αβγ¹ τὸ τμήμα τοῦ κειμένου τοῦ Πορφυριανοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο παραπέμπουμε σὲ ὑποσημείωση τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ [καὶ τελιώνει στὸν δείκτη παραπομπῆς.

56. PASSARELLI G., *L' Eucologio Cryptense Γ.β. VII (sec. X)*, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 36), Θεσσαλονίκη 1982.

57. KOSTER S. J., *Das Euchologion Sevastianov 474 (X Jhd.) der Staatsbibliothek in Moskau*. Excerpta ex dissertatione ad doctoratum, PIO, Rome, 1996.

[αβγ¹ δεζ² γιά νά δηλώσουμε ὅτι τὸ κείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ ὑποσημειώσεις 1 καὶ 2 ἀρχίζει ἀπὸ τὸ [, ἀλλὰ ἡ μὲν ὑποσημείωση 1 ἀναφέρεται στὰ ‘αβγ’, ἡ δὲ ὑποσημείωση 2 σὲ ὅλα μαζί, δηλ. στὰ ‘αβγδεζ’.

// χρησιμοποιοῦμε τὶς δύο πλάγιες γραμμὲς στὶς ὑποσημειώσεις γιὰ νά διαχωρίσουμε διαφορετικὲς παραλλαγές τοῦ ἰδίου κειμένου ἀπὸ τὶς διαφορὲς πηγές.

: γιὰ νά ἀντιπαραθέσουμε σὲ μία γραφὴ τοῦ Πορφυριανοῦ γραφὴ ἄλλης πηγῆς.

(αβγ) Ὅταν ἐντὸς παρενθέσεως καὶ μὲ πλάγια γράμματα σημειώνονται τίτλοι ἀκολουθιῶν, οἱ τίτλοι αὐτοὶ δὲν ὑπάρχουν στὸν κώδικα ἀλλὰ ἀποτελοῦν δικές μας διευκρινιστικὲς προσθήκες.

Καὶ οἱ ἐξῆς συντημήσεις:

ad = προσθέτει

om = παραλείπει

(*Λειτουργία τοῦ ἁγίου Βασιλείου*)

(*Εὐχὴ Ἀναφορᾶς*)

[...]

| Iτ| λιμήν, ὁ τῶν [...]

τοῖς πᾶσι⁵⁸ τὰ πα[ντα ...]

ἕκαστον καὶ τὸ αἶτημα [αὐτοῦ...]

τὴν [χ]ρείαν αὐτοῦ [...]

τὴν πόλιν ταύτην καὶ πᾶσαν [πόλιν]

καὶ χώραν ἀπὸ λιμοῦ, λοιμοῦ, σεισμ[οῦ], καταποντισμοῦ⁵⁹, πυρός, μαχαίρας, ἐπιδρομῆς ἄλλοφύλων⁶⁰ καὶ ἐμφυλίου πολέμου.

Ἐκφώνησις· [ἐν πρώτοις μνήσθητι Κύριε τοῦ πατρὸς καὶ ἐπισκόπου ἡμῶν τοῦ δέοντος⁶¹, ὃν χάρισαι ταῖς ἀγίαις Σου ἐκκλησίαις ἐν εἰρήνῃ, σῶν,

58. πᾶσιν Γβ4.

59. om SEV.

60. αλλονφιλων cod.

61. τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν τοῦδε SEV// τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν τοῦ δεῖνος M.EYX 92.

ἐντιμον, ὑγιῆ, μακροημερεύοντα, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς Σῆς ἀληθείας⁶².

(BAR [...], Γβ4 14r [21], Γβ7 128 [295], SEV 474 f20v-21r, VEN 93).

Εὐχή·

Μνήσθητι Κύριε πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς Σῆς ἀληθείας

|1v| [... πλημμέ]λημα ἐ[κούσιον...]

[καὶ ἀκούσ]ιον καὶ μὴ διὰ

[... ἄμαρ]τίας κωλύσης

[... Ἄγί]ου Σου Πνεύματος ἀπὸ τῶν προ[κειμένων δώ]ρων⁶³.

Μνήσθητι Κύριε τοῦ Πρ[εσβυ]τερίου, τῆς ἐν Χριστῷ Διακονίας καὶ παντὸς Ἱερατικοῦ τάγματος, καὶ μηδένα ἡμῶν καταισχύνης τῶν κυκλούντων [τὸ ἅγιόν Σου θυσιαστήριον⁶⁴.

Ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί Σου, Κύριε,

ἐπιφάνηθι ἡμῖν ἐν⁶⁵ τοῖς πλουσίσις Σου οἰκτιρμοῖς,

εὐκράτους καὶ ἐπωφελεῖς τοὺς ἀέρας ἡμῖν χάρισαι,

ὄμβρους εἰρηνικοὺς τῇ γῇ πρὸς καρποφορίαν δώρησαι,

εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός Σου⁶⁶,

παῦσον τὰ σχίσματα τῶν ἐκκλησιῶν⁶⁷,

σβέσον τὰ φρυάγματα τῶν ἐθνῶν,

τάς τῶν αἰρέσεων ἐπαναστάσεις [ἐν τάχει⁶⁸ κατάλυσον

ἐν⁶⁹ τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Σου Πνεύματος.

|2r| Πάντας ἡμᾶς πρόσδεξαι εἰς τὴν βασιλείαν Σου,

υἱοὺς φωτὸς καὶ υἱοὺς⁷⁰ ἡμέρας ἀναδείξας⁷¹.

62. πάσης ἐπισκοπῆς Γβ4// [... ⁶² : om Γβ7.

63. τούτων add Γβ4, Γβ7.

64. τῷ ἁγίῳ Σου θυσιαστηρίῳ Γβ7.

65. om BAR.

66. Κυριε ad BAR.

67. αικλιση cod.

68. ταχεως BAR, Γβ4, Γβ7, SEV, VEN.

69. om SEV, VEN.

70. om Γβ7 (ἀπλοποίηση).

71. ημιν ad BAR.

Τὴν Σὴν εἰρήνην καὶ τὴν Σὴν ἀγάπην
 χάρισαι ἡμῖν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν,
 πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν.
 Ἐκφώνησις· Καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ
 δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές.

(BAR 17r-18r [16], Γβ4 14r-14v [21-23], ΓΒ7 128 [295], SEV 474 21r-22r,
 VEN 93.)

Ὁ Λαός·

Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς·

Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
 μετὰ πάντων ἡμῶν.

Ὁ Λαός·

Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Καὶ ὁ Διάκων λέγει τὴν μέσσην Εὐχὴν·

Πάντων τῶν ἁγίων καὶ δικαίων μνημονεύσαντες ἑαυτούς.
 Ὑπὲρ τῶν εἰσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων Τιμίων Δώρων Κυρίῳ τῷ Θεῷ
 ἡμῶν. |2v|
 Ὅπως ὁ φιλόανθρωπος Θεός, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπε-
 ρουράνιον καὶ νοερὸν θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ἀντικαταπέμψαι
 ἡμῖν τὴν θείαν Χάριν καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν.
 Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως.

Ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται οὕτως·

Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν,
 Σὺ ἡμᾶς δίδαξον εὐχαριστεῖν Σοι ἀξίως τῶν εὐεργεσιῶν Σου,
 ὧν ἐποίησας καὶ ποιεῖς μεθ' ἡμῶν.
 Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν,
 ὁ προσδεξάμενος τὰ δῶρα ταῦτα.
 Καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος,

καὶ διδάξον⁷² [ἐπιτελεῖν ἁγιοσύνην⁷³ ἐν φόβῳ Σου,
ἵνα ἐν καθαροῦ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν,
ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἁγιασμάτων⁷⁴ Σου
ἐνωθῶμεν τῷ Ἁγίῳ Σώματι καὶ Αἵματι τοῦ Χριστοῦ Σου
|3r| καὶ ὑποδεχόμενοι⁷⁵ αὐτὰ ἀξίως,
σχῶμεν τὸν Χριστὸν κατοικοῦντα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν,
καὶ γενώμεθα ναὸς τοῦ Ἁγίου⁷⁶ Σου Πνεύματος.
Ναί, ὁ Θεὸς ἡμῶν,
καὶ μηδένα ἡμῶν ἔνοχον ποιήσης
τῶν φρικτῶν Σου τούτων καὶ ἐπουρανίων μυστηρίων,
μηδεῖς⁷⁷ ἀσθενῆ ψυχῇ καὶ σώματι
ἐκ τοῦ ἀναξίως αὐτῶν μεταλαμβάνειν⁷⁸,
ἀλλὰ δὸς ἡμῖν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς
ἀξίως ὑποδέχεσθαι τὴν ἐλπίδα τῶν ἁγιασμῶν⁷⁹ Σου,
εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου,
εἰς ἀπολογία ἐυπρόσδεκτον
τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ Σου,
ὅπως ἂν καὶ ἡμεῖς, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων
τῶν ἀπ' αἰῶνός Σοι εὐαρεστησάντων,
γενώμεθα μέτοχοι τῶν αἰωνίων Σου ἀγαθῶν,
ὧν ἡτοίμασας τοῖς ἀγαπῶσιν Σε Κύριε.

(*BAR* ff. 17r-19v [17], *Γβ4* ff. 14r-15v [23], *Γβ7* ff. 128v-129r [297], *SEV* 474 ff. 22r-23r, *VEN* 94.)

Ὁ Διάκων·

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον.
Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἁγίαν.

72. ἡμᾶς ad *BAR*.

73. ἁγιοσύνην ἐπιτελεῖν *VEN*.

74. ἁγιασμῶν *Γβ7*.

75. ὑποδεξάμενοι *BAR*, *Γβ4*, *Γβ7*, *SEV*.

76. Παναγίου *SEV*.

77. μηδὲ *BAR*, *Γβ4*, *Γβ7*, *SEV*, *VEN*.

78. μεταλαμβάνειν *cod*.

79. ἁγιασμάτων *BAR*, *Γβ4*, *Γβ7*, *SEV*, *VEN*.

|3ν| *Καὶ τὰ λοιπὰ ἕως·*

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, πιστά⁸⁰, ἀνώδυνα⁸¹.
Τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνεῖ·

Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς Δέσποτα μετὰ παρῶρησίας ἀκατακρίτως, καὶ τὰ ἐξῆς.

Ὁ Λαός·

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ὁ Ἱερεὺς·

Ὅτι Σοῦ ἐστὶν ἡ Βασιλεία καὶ ἡ δύναμις⁸².

Ὁ Λαός·

Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς·

Εἰρήνη πᾶσι.

Ὁ Λαός·

Καὶ τῷ πνεύματί⁸³ σου.

Ὁ Διάκων·

Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται οὕτως·

Δέσποτα Κύριε, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν
καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως,
τοὺς ὑποκεκλιότας Σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς
εὐλόγησον,

80. πητα cod.

81. ανοδου(να) cod.

82. δυ(ναμις) cod.

83. πνευμα cod.

ἀγίασον,
φρούρησον⁸⁴,
[ὀχύρωσον,
ἐνδυνάμωσον⁸⁵,
ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ ἀπόστησον,
παντὶ δὲ |4r| ἔργῳ ἀγαθῷ σύναψον
καὶ καταξίωσον ἀκατακρίτως μετασχεῖν
τῶν ἀχράντων⁸⁶ τούτων καὶ ζωοποιῶν⁸⁷ μυστηρίων,
εἰς ἄφρῃσιν ἁμαρτιῶν,
εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν,
ἐκφώνησις· χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία
τοῦ μονογενοῦ Σου Υἱοῦ μεθ' Οὗ εὐλογητός.

(BAR 20r [18:3], ΓΒ4 ff. 5v-16r [24], ΓΒ7 ff. 129v [298], SEV 474 ff. 23r-23v, VEN 95.)

Καὶ πάλιν ὁ Ἱερεὺς ἐπέύχεται οὕτως·

Πρόσχες Κύριε⁸⁹, ὁ Θεὸς ἡμῶν,
ἐξ ἁγίου Σου⁹⁰ κατοικητηρίου Σου
[καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης τῆς βασιλείας Σου⁹¹
καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ ἀγιάσαι ἡμᾶς,
ὁ ἄνω τῷ Πατρὶ συγκαθεζόμενος⁹²

84. om VEN.

85. ἐνδυνάμωσον, ὀχύρωσον VEN.

86. Σου ad VEN.

87. Σου ad BAR.

88. Ὁ Γβ7 ἀντὶ αὐτῆς τῆς εὐχῆς πρὶν τὴν ὑψωση ἔχει μία ἄλλη εὐχὴ ποῦ συνήθως ἀπαντᾶται στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου, τὴν ἐξῆς:

«Ἀκατάληπτε Λόγε,
ὁμοούσιε καὶ συναῖδιε τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι,
πρόσδεξαι καὶ τὸν ἡμέτερον ὕμνον
τῆς φοβερᾶς καὶ ἀναμάκτου Σου θυσίας,
σὺν τῶν χερουβὶμ καὶ τῶν σεραφὶμ
βοῶντα Σοὶ τὸν τρισάγιον ὕμνον καὶ λέγειν»·

89. Ἰησοῦ Χριστέ ad BAR, SEV, VEN.

90. om BAR, Γβ4, VEN.

91. om BAR, SEV.

92. συγκαθεζόμενος Γβ4, SEV, VEN.

καὶ ὧδε ἡμῖν ἀοράτως συνών⁹³,
καὶ καταξίωσον τῇ κραταιᾷ Σου χειρὶ
μεταδοῦναι ἡμῖν
[τοῦ τιμίου⁹⁴ Σου⁹⁵ Σώματος⁹⁶
καὶ τοῦ τιμίου Σου⁹⁷ Αἵματος⁹⁸,
καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ Σου⁹⁹.

(*BAR* f. 20v [19:2], *Γβ4* f. 16r [25], *ΓΒ7*, *SEV* 474 ff.23v, *VEN* 95.)

Καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν τὸν Διάκονα·

Πρόσχωμεν,

ὁ Ἱερεὺς ὑψῶν τὸν ἄρτον λέγει·

Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις.

Ὁ Λαός· |4v|

Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς τὸ ἅγιον Σῶμα κλάσας ἐπιβάλλει μερίδα εἰς τὰ ἅγια ποτήρια λέγων·

Πλήρωμα Πνεύματος Ἁγίου.

Ὁ Λαός τὸ Κοινωνικόν.

Ὁ Διάκων·

Μετὰ φόβου Θεοῦ προσέλθετε¹⁰⁰.

Ὁ Λαός·

Χριστῷ τῷ Βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἡμῶν.

93. παρων *BAR*.

94. ἀχράντου *Γβ4*, *VEN*.

95. om *VEN*.

96. Σου ad *VEN*.

97. om *VEN*.

98. om *BAR*, *SEV*.

99. om *VEN*.

100. προσελθεται cod.

Καὶ μετὰ τὸ πάντας μεταλαβεῖν θυμῶ ὁ Διάκων.

Καὶ ὁ Λαός·

Πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν.

Καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸν Λαὸν τὸ Πληρωθήτω, ὁ Διάκων·

Ὅρθοι¹⁰¹ οἱ μεταλαβόντες¹⁰² τῶν θείων ἀγίων, ἀχράντων καὶ ἐπουρανίων μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Ἱερεὺς τὴν Εὐχὴν·

Εὐχαριστοῦμεν Σοί¹⁰³, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν,

ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἀγίων,

ἀχράντων, ἀθανάτων

καὶ ἐπουρανίων Σου μυστηρίων,

ἃ¹⁰⁴ ἔδωκας ἡμῖν ἐπὶ εὐεργεσίᾳ καὶ ἀγιασμῶ |5r| καὶ ἰάσει

τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ τῶν σωμάτων.

Αὐτός, Δέσποτα τῶν ἀπάντων,

δὸς γενέσθαι ἡμῖν τὴν κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου¹⁰⁵ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ Σου

εἰς πίστιν ἀκαταίσχυντον,

εἰς ἀγάπην ἀνυπόκριτον,

εἰς πλησμονὴν σοφίας,

εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος,

εἰς ἀποτροπὴν παντὸς ἐναντίου,

εἰς περιποίησιν τῶν ἐντολῶν Σου,

εἰς ἀπολογία ἐμπρόσδεκτον

τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ Σου¹⁰⁶.

101. ορθοι cod.

102. μεταλαβοτες cod.

103. Σοι supra lineam cod.

104. ων BAR.

105. Σου ad SEV (μάλλον λάθος τοῦ ἀντιγραφέα, ἀφοῦ ἡ Εὐχὴ ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Πατρὸς).

106. Ὁ Γβ7 ἔχει σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὡς εὐχὴ εὐχαριστίας μετὰ τὴ Θεία Μετάληψη μία παραλλαγὴ τῆς ἀντίστοιχης εὐχῆς τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου:

Εὐχαριστοῦμεν Σοί, Δέσποτα φιλόνηρωπε, εὐεργέτα τῶν ψυχῶν ἡμῶν,

(BAR ff. 21r-21v [20:2], Γβ4 ff. 16r-16v [26], SEV 474 ff.24r-24v, VEN 96).

Ὁ Διάκων·

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον
Τὴν ἡμέραν πᾶσαν¹⁰⁷ τελείαν ἁγίαν εἰρηνικὴν¹⁰⁸ καὶ ἀναμάρτητον αἰτησάμε-
νοι ἑαυτοῦς καὶ ἀλλήλους¹⁰⁹

Ὁ Ἱερεὺς·

Ὅτι Σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν καὶ Σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν¹¹⁰.

Ὁ Διάκων·

Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν¹¹¹.

Ὁ Λαός·

Ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Καὶ πάλιν ὁ Διάκων·

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. |5v|

Καὶ ὁ Ἱερεὺς τὴν Εὐχὴν τοῦ Ὁπισθάμβωνος.

ὅτι καὶ τῇ παρουσίῃ ἡμέρᾳ καταξιώσας ἡμᾶς τῶν ἐπουρανίων Σου καὶ ἀθανάτων Μυστηρίων ἀπολαῦσαι.

Ὁρθοτόμησον ἡμῶν τὴν ὁδόν,
σῶσον ἡμᾶς ἐν τῷ φόβῳ Σου τοὺς πάντας,
φρουρήσον ἡμῶν τὴν ζωὴν,
ἀσφάλισαι ἡμῶν τὰ διαβήματα,
κατεύθυνον ἡμᾶς εἰς ὁδὸν εἰρήνης,
εὐχαῖς καὶ ἰκεσίαις τῆς ἐνδόξου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας
καὶ πάντων τῶν ἁγίων. (ff.129v-130r [300])

107. πανσαν cod.

108. ηρηρην cod.

109. α(λλήλους) cod.

110. τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ. ad BAR.

111. προαιλθο(μεν) cod.

Εὐχὴ γινομένη ἐν τῷ σκευφυλακίῳ

Ἦνυσται καὶ τετέλεσται¹¹²,
ὅσον¹¹³ εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν¹¹⁴,
[πάντα¹¹⁵ ὅσα παρέσχου¹¹⁶ ἡμῖν,
τὰ¹¹⁷ τῆς ἀφθαρσίας χαρίσματα¹¹⁸.
[Ἔσχομεν¹¹⁹ γὰρ τοῦ θανάτου Σου¹²⁰ μνήμην¹²¹,
εἶδομεν τῆς ἀναστάσεώς Σου¹²² τύπον,
ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀκενώτου Σου τροφῆς¹²³,
ἀπηλαύσαμεν [τῆς αἰωνίου Σου ζωῆς¹²⁴,
ἦς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι
διαφυλαχθῆναι ἡμᾶς εὐδόκησον χάριτι Σῆ¹²⁵,
[ὅτι ἡγίασται¹²⁶ καὶ δεδόξασται
<τὸ πάντιμον> καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά Σου,

112. τεταλειεσθαι cod, Γβ7.

113. πάντα ὅσα Γβ7.

114. Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ad VEN.

115. πάντα om Γβ7.

116. οσσα παρεσχω cod// ἄπερ ἔθου BAR, Γβ4, Γβ7.

117. τὰ om Γβ7.

118. τῆς ἀφθαρσίας μυστήρια BAR, SEV// τῆς Σῆς ἀφθαρσίας μυστήρια Γβ4// cod πάντα...
χαρίσματα : τὸ τῆς σῆς οἰκονομίας Μυστήριον VEN.

119. εσχαμε cod.

120. τὴν ad VEN.

121. ἠύραμεν τοῦ θανάτου Σου τὴν μνήμην BAR, Γβ4, Γβ7, SEV.

122. τὸν ad BAR, Γβ4, Γβ7, SEV, VEN.

123. cod τροφῆς : τροφῆς SEV.

124. τῆς ἀτελευτήτου Σου ζωῆς BAR, Γβ4, SEV// τῶν αἰωνίων Σου ἀγαθῶν ὧν Γβ7// cod ἐνε-
πλήσθημεν ...ζωῆς: ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀτελευτήτου Σου ζωῆς, ἀπηλαύσαμεν τῆς ἀκενώτου σου
τροφῆς VEN.

125. ἦς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι πάντας ἡμᾶς τυχεῖν καταξιώσον Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν BAR, Γβ4//
ὧν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιώσον Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν Γβ7// ἦς καὶ ἐν τῷ
μέλλοντι πάντας ἡμᾶς τυχεῖν καταξιώσον, Χριστὲ ὁ Θεὸς, πρεσβείας τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ
πάντων τῶν ἁγίων Σου SEV// ἦς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιοθῆναι εὐδόκη-
σον VEN.

126. ηγασθαι cod.

σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι¹²⁷,
νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς¹²⁸.

(BAR f. 22v [22], Γβ4 f.16v [28], Γβ7 f.130 [302], SEV 474 ff. 25r-25v. VEN 97)

Παρατηρήσεις

Ἡ δομὴ τῆς Λειτουργίας

Δυστυχῶς ἡ ἀπώλεια τῶν δύο πρώτων τετραδίων τοῦ κώδικα δὲν μᾶς διευκολύνει στὸ νὰ ἔχουμε μιὰ πλήρη εἰκόνα τῆς δομῆς τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου στὸ Πορφυριανὸ Εὐχολόγιο. Δεδομένου ὅτι ἡ Λειτουργία τοῦ Βασιλείου τελεῖται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ ἐκείνην τοῦ Χρυσοστόμου, θὰ μπορούσαμε νὰ δανειστοῦμε πληροφορίες ἀπὸ τὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου. Προτιμοῦμε ὅμως νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου αὐτοτελῶς σὲ εἰδικὸ ἄρθρο γιὰ τὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀπὸ τὸ κομμάτι αὐτὸ ποὺ σώζεται τῆς Λειτουργίας τοῦ Βασιλείου μπορούμε νὰ κάνουμε τὶς ἑξῆς παρατηρήσεις:

Οἱ Διατάξεις εἶναι ἀπλῆς καὶ λακωνικῆς. Δὲν μᾶς παραδίδουν λεπτομέρειες γιὰ τὴν θέση, τὴν στάση ἢ τὶς κινήσεις τῶν Λειτουργῶν, πλὴν δύο ἐξαιρέσεων: Στὸ f.4rv, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰερεὺς ὑψώνει τὸν Ἄρτο καὶ στὴν συνέχεια –μετὰ τὸ «τὰ Ἅγια τοῖς Ἁγίοις»– τὸν τεμαχίζει καὶ τὸν θέτει στὰ Ἅγια Ποτήρια¹²⁹. Ἐπιπλέον στὸ f.4v ἀναφέρεται ὅτι μετὰ τὴν Θ. Μετάληψη, ὁ Διάκονος θυμιάζει.

127. Ὅτι πρέπει Σοὶ πᾶσα εὐχαριστία σὺν τῷ ἀνάρχῳ Σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Σου Πνεύματι BAR// Ὅτι Σοὶ πρέπει πᾶσα εὐχαριστία σὺν τῷ ἀνάρχῳ καὶ [...] Γβ4// [...] Γβ7// Ὅτι πρέπει Σοὶ πᾶσα εὐχαριστία σὺν τῷ ἀνάρχῳ Σου Πατρὶ καὶ τῷ ζωοποιῷ Σου Πνεύματι SEV.

128. Ἡς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιοθῆναι εὐδόκησον· χάριτι τοῦ ἀνάρχου Σου Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

129. Ἡ ἀναφορὰ πολλῶν Ποτηρίων ἔχει νὰ κάνει μὲ συγκεκριμένη συνθήκη τῆς Λειτουργικῆς πράξης τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὁ Πορφυριανός, ἢ ἀποτελεῖ λάθος ἀντιγραφῆς - ἐνδειξη τῆς χρήσεως Ἀρχιερατικοῦ εὐχολογίου ὡς προτύπου τοῦ κώδικα;

Ἡ λακωνικότητα τῶν Διατάξεων μᾶς παραπέμπει στήν πρόωμη φάση τῆς ἐξελίξεως τοῦ Βυζαντινοῦ Εὐχολογίου, ὅπου, πλὴν τῶν τίτλων τῶν Εὐχῶν, δὲν ὑπῆρχαν Διατάξεις¹³⁰.

Ἐπιπλέον, ὀφείλουμε νὰ τονίσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπουσία δεσμευτικῶν Λειτουργικῶν Διατάξεων παρεῖχε καὶ μιὰ δυνατότητα ἐλευθερίας δημιουργικότητας καὶ αὐτοσχεδιασμοῦ γιὰ τὸν Λειτουργό. Πρᾶγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ποικιλία Λειτουργικῶν συνηθειῶν καὶ πράξεων ποὺ καταγράφηκαν στίς Διατάξεις κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες¹³¹.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπο τελέσεως τῆς Εὐχαριστίας καὶ τὴν ἀλληλουχία τῶν λειτουργικῶν πράξεων καὶ σὲ σύγκριση αὐτῶν μὲ τὴν σημερινὴ παρατηροῦμε ὅτι ἐνῶ σὲ γενικὲς γραμμὲς ὑπάρχει σύμπτωση μὲ τὸ οἰκεῖο πρὸς ἐμᾶς σήμερον σχῆμα τῆς Θείας Λειτουργίας, ἐν τούτοις:

1. Δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ μυστικὴ ἀνάγνωση εὐχῶν.
2. Δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ κλίσις τοῦ αὐχένος ἢ τῶν γονάτων.
3. Ἀναφέρεται ἢ χρῆσις πολλῶν Ἁγίων Ποτηρίων, στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, τοποθετεῖται μία μερίδα τοῦ καθγιασμένου Ἄρτου μετὰ τὸ τεμαχισμό του.
4. Ὡς μεταλαμβάνοντες ἀναφέρονται πάντες οἱ μετέχοντες τῆς Λειτουργίας.
5. Δὲν ὑπάρχουν εὐχὲς ἀτομικῆς εὐλάβειας πρὶν τῆ θ. Μετάληψη ὡς τελευταία πράξη προετοιμασίας γι' αὐτήν.
6. Ἡ θεία Μετάληψη τοῦ κλήρου καὶ ἡ θ. Μετάληψη τοῦ λαοῦ δὲν ἀναφέρονται ὡς δύο ξεχωριστὲς πράξεις. Μάλιστα δὲν ἀναφέρονται κἂν οἱ ὄροι «κλήρος» ἢ «λαός», ἀπλῶς ἀναφέρονται οἱ «πάντες» ὡς κοινωνοῦντες!
7. Ἡ θ. Λειτουργία τελειώνει μὲ τὴν Ὁπισθάμβωνο Εὐχή.
8. Ἡ Εὐχὴ «Ἦνυσται καὶ τετέλεσται...» λέγεται μετὰ τὴν Ὁπισθάμβωνο καὶ ὄχι στὸ Ἅγιο Βῆμα ἀλλὰ στὸ Σκευοφυλάκιο.
9. Δὲν ὑπάρχει κάποια ἀντίστοιχη μὲ τὴν σημερινὴ Εὐχὴ Ἀπολύσεως, οὔτε «δι' εὐχῶν», ἢ Λειτουργία τελειώνει μὲ τὴν Ὁπισθάμβωνο Εὐχή, ἢ ὁποῖα ἔχει τὸν χαρακτῆρα εὐχῆς ἀπολύσεως.

130. TAFT, *Great Entrance*, σ. xxxiii, xxxv, τοῦ ἰδίου "Mount Athos", *Liturgy in Byzantium and Beyond IV*, Aldershot-Brookfield 1995, σ. 192.

131. Βλ. προηγούμενη ὑποσημείωση.

Ὡς πρὸς τὶς Εὐχές θὰ λέγαμε κατ' ἀρχὴν ὅτι ἔχουμε ἐνώπιόν μας τὸ κατὰ τὰ ἄλλα οἰκείο στοὺς Λειτουργοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κείμενο τῶν Εὐχῶν τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὅμως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κριτικό ὑπόμνημα, ὑπάρχουν κάποιες, λεπτές μὲν, ἀλλὰ πολὺ σημαντικὲς γιὰ τὸ ἔργο τοῦ λειτουργιολόγου, ἀποκλίσεις ὄχι μόνο μεταξὺ τοῦ Πορφυριανοῦ καὶ τοῦ *textus receptus*, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους κώδικες πού ἀντιπαραθέτουμε.

Τί παρατηροῦμε, λοιπόν:

Κατὰ πρῶτον λόγον παρατηροῦμε ὅτι ὑπάρχουν κάποιες γραφές, οἱ ὁποῖες εἶναι μοναδικές στοὺς κείμενο τοῦ Πορφυριανοῦ. Τέτοιες γραφές εἶναι πρῶτον στοὺς f.1v, στὴν Εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς καὶ στὴ φράση «τὰς τῶν αἰρέσεων ἐπαναστάσεις ἐν τάχει κατάλυσον», ὁ ἐμπρόθετος ἐπιρρηματικός προσδιορισμὸς «ἐν τάχει»¹³² ἔναντι τοῦ «ταχέως», πού συναντᾶμε στὰ ὑπόλοιπα παρατιθέμενα χειρόγραφα καὶ στοὺς Μέγα Εὐχολόγιο. Πρόκειται γιὰ μία λεπτὴ ἀπόκλιση καὶ φαινομενικὰ ἀσήμαντη, ἢ ὁποία ὅμως ἴσως ἀποτελέσει κλειδί στὴν κατάρτιση τοῦ στέμματος. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸν κανόνα τῆς τάσεως ἀπλοποιήσεως τῶν κειμένων κατὰ τὴν μετάβασή τους ἀπὸ ἀρχαιότερα χειρόγραφα σὲ νεότερα¹³³, εἶναι πιθανὸν ἢ γραφὴ «ἐν τάχει» νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιότερη.

Ἐπίσης μοναδικές εἶναι ἡ γραφὴ «ὑποδεχόμενοι» ἀντὶ «ὑποδεξάμενοι», καὶ «ἀγιασμῶν»¹³⁴ ἀντὶ «ἀγιασμάτων» στὴν Εὐχή «Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν...» στοὺς f. 3r, σημαντικὴ ἰδιαιτερότητα γιὰ τὸν λόγο πού ἀναφέραμε στὴν προηγούμενη παράγραφο.

Ἐπιπλέον πολλὲς ἰδιαιτερότητες καὶ μοναδικές γραφές (σὲ σχέση πάντα μὲ τὶς ἐδῶ ἀντιπαραθέμενες πηγές) παρουσιάζουν οἱ Εὐχές «Πρόσχες Κύριε...» καὶ «Ἦνυσται καὶ τετέλεσται...».

Ἡ Εὐχὴ «Πρόσχες Κύριε...» εἶναι συντομώτερη καὶ λιπώτερη ἔναντι τῶν ἄλλων πηγῶν, πράγμα πού ἀποτελεῖ πιθανῶς ἔνδειξη ὅτι ὁ Πορφυριανὸς μᾶς παραδίδει τὴν ἀρχαιότερη γνωστὴ ἐκδοχὴ τῆς.

Ὡς πρὸς τὴν Εὐχὴ «Ἦνυσται καὶ τετέλεσται...», παρατηροῦμε ὅτι οὔτε δύο ἀπὸ τοὺς ἀντιπαραθέμενους κώδικες δὲν συμφωνοῦν μεταξὺ τους, ὅπως ἐπίσης

132. Βλ. ὑποσημείωση 68 ἀνωτέρω.

133. WEST M. L., *Κριτικὴ τῶν Κειμένων καὶ Τεχνικὴ τῶν Ἐκδόσεων*, (Μετάφραση I. Ζαχαρόπουλος), Ἀθήνα 1989, σ. 70.

134. Βλ. ὑποσημείωση 79 ἀνωτέρω.

οὔτε συμφωνεῖ τὸ *textus receptus* μὲ κάποια ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες χειρόγραφες μαρτυρίες!

Τὶς λιγότερες ἀποκλίσεις παρουσιάζουν μόνο δύο Εὐχές: ἡ Εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς καὶ ἡ Εὐχή «Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν...». Θὰ μπορούσαμε, τοῦλάχιστον γι' αὐτὸ τὸ τμῆμα τῆς Λειτουργίας τοῦ Βασιλείου, νὰ τὶς ὀνομάσουμε «ἰσχυρὲς Εὐχὲς τῆς παραδόσεως τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου», καὶ ἴσως ἡ ἔρευνα ἀποδείξει ὅτι εἶναι καὶ οἱ ἀρχαιότερες!

Τέλος καὶ τῷ Κυρίῳ ἡ δόξα.